

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2025 – Volume 34, Issue 2, pp. 60–68
<https://doi.org/10.54431/jsi.871>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Hanze University of Applied Sciences /
NHL Stenden University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Gideon Visser MSc is onderzoeker bij het Lectoraat
Versterken van Sociale Kwaliteit; HAN University of
Applied Sciences. E-mail: gideon.visser@han.nl

Annica Brummel is senior onderzoeker bij het Lectoraat
Versterken van Sociale Kwaliteit; HAN University of
Applied Sciences. E-mail: annica.brummel@han.nl

Correspondence to: Annica Brummel

E-mail: annica.brummel@han.nl

Category: IWO

HET IS TIJD OM TE HANDELEN:

GIDEON
VISSER, ANNICA
BRUMMEL

NIEUWE LEERGANGEN SAMENLEVINGOPBOUW

INLEIDING

Sinds 2020 neemt de interesse in samenlevingsopbouw toe vanuit beleid, praktijk en onderwijs, in het licht van thema's als het versterken en vergroten van gemeenschapskracht, bestaanszekerheid, het versterken van democratie, de klimaatkwestie en vermaatschappelijking van de zorg (Gradener et al., 2023). Samenlevingsopbouw wordt genoemd als aanpak binnen drie landelijke zorgakkoorden om de sociale basis te versterken; in het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid; en door het Nationaal Klimaat Forum. Deze toegenomen interesse in samenlevingsopbouw leidt tot meer vraag naar opbouwwerk en samenlevingsopbouw. Om aan deze groeiende vraag te voldoen zijn er vanuit NHL Stenden Hogeschool en de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN) twee nieuwe leergangen ontwikkeld, die in dit artikel centraal staan. Een aantal ontwikkelaars, docenten en deelnemers delen hun ervaringen en reflecteren op de waarde van de leergangen voor de praktijk.

Samenlevingsopbouw

Samenlevingsopbouw start vanuit intrinsieke waarde van gemeenschappen. Engbersen et al. (2021, p. 17) definiëren samenlevingsopbouw als: “Het aansluiten bij, opsporen en mobiliseren

van hulpbronnen en krachten in gemeenschappen (communities), waardoor bewoners zoveel mogelijk zaken met hún inzet en instemming realiseren. Samenlevingsopbouw heeft zowel een component van 'zoveel mogelijk zelf doen als gemeenschap', als een component van 'meedenken en meebeslissen', van participatie in processen van lokale democratie". Het leven in gemeenschappen verhoogt levenskansen, het gevoel van veiligheid, kansen om goed op te groeien, de economische mogelijkheden en de zorg van mensen voor elkaar. Gemeenschappen kunnen zorgen voor samenhang, kunnen de mogelijkheden van personen vergroten en zijn veerkrachtig vanuit principes van samenredzaamheid (Huygen & Fortuin, 2022).

Het vergroten van gemeenschapskracht is helpend om maatschappelijke kwesties het hoofd te bieden. Samenlevingsopbouw vormt als community work - naast casework en groupwork - één van de grondslagen van het sociaal werk, maar is tegenwoordig niet meer alleen voorbehouden aan opbouwwerkers en welzijnsorganisaties. In de praktijk werken ook professionals vanuit gemeenten, woningcorporaties, commerciële bureaus en niet te vergeten actieve bewoners zelf aan samenlevingsopbouw (Engbersen et al., 2021).

De Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW), Sociaal Werk Nederland, Movisie en Krachtproef (een platform voor opbouwwerk en samenlevingsopbouw) hebben zich verenigd in de Landelijke Actieagenda *De Kracht van Samenlevingsopbouw*. Gezamenlijk werken deze partijen aan het versterken van de body-of-knowledge, de kennisinfrastructuur en de positionering van samenlevingsopbouw. Dit heeft geleid tot het visiedocument *Laten we het eens over samenlevingsopbouw hebben. Het is tijd* (Gradener et al., 2023) en een overzicht van de beschikbare kennis en onderbouwing in het Movisie-dossier *Wat werkt bij Samenlevingsopbouw* (Van Pelt et al., 2024).

Daarnaast constateert de Landelijke Actieagenda een gebrek aan passende opleidingen voor professionals. De behoefte aan handelingsrepertoire voor samenlevingsopbouw (Kaulingfreks & Matthijsen, 2024) en de vraag naar professionalisering is de afgelopen vijf jaar namelijk enorm toegenomen. In 2024 zijn er daarom twee nieuwe leergangen van start gegaan:

- Landelijke Leergang Samenlevingsopbouw, ontwikkeld door NHL Stenden en de BPSW met experts vanuit de Landelijke Actieagenda. Vanaf september 2025 is deze leergang ook te volgen aan de Hogeschool van Amsterdam.
- Post-hbo Samenlevingsopbouw: Samenwerken aan Sociale Kwaliteit, ontwikkeld vanuit vragen uit de praktijk voor professionals, en een theoretische variant voor beleidsmakers en

HET IS TIJD OM TE HANDELEN: NIEUWE LEERGANGEN SAMENLEVINGOPBOUW

managers ontwikkeld door de HAN en professionals uit het sociaal domein (wonen, zorg en welzijn).

Het feit dat er nieuwe leergangen ontwikkeld zijn in een vakgebied waar lange tijd op is bezuinigd mag gerust innovatief genoemd worden. Tijd om de ontwikkelaars en docenten van beide leergangen en de BPSW te bevragen over hun reden van bestaan en vier deelnemers van de HAN te interviewen over hun ervaringen.

WAAROM DEZE LEERGANG?

Lange tijd was er weinig aandacht voor samenlevingsopbouw vanuit sociaal werk en lag de focus op individuele vormen van ondersteuning en begeleiding. Kennis van gemeenschappen en collectieve aanpakken verdween langzaam naar de achtergrond en de kennisinfrastructuur brokkelde af. Het aantal professionals binnen samenlevingsopbouw nam af. Vanaf 2020 neemt de aandacht voor samenlevingsopbouw toe. Het besef ontstaat dat tal van maatschappelijke kwesties alleen op wijkniveau kunnen worden aangepakt en dat gemeenschappen hierbij een cruciale rol spelen.

‘Er komen om de haveklap collega’s naar mij toe over samenlevingsopbouw. Dat was twee, drie jaar geleden absoluut niet zo.’ (HR-adviseur zorg- en welzijnsorganisatie)

Beide leergangen zijn ontwikkeld vanuit vragen uit het sociaal domein om binnen diverse organisaties trainingen over samenlevingsopbouw te verzorgen voor professionals. Bij deze organisaties bestaat de behoefte aan een steviger fundament: een onderbouwing en legitimering van samenlevingsopbouw, kennis over het versterken van gemeenschappen, positionering van samenlevingsopbouw en een handelingsrepertoire. De belangstelling blijkt niet alleen regionaal in de noordelijke provincies en de regio Arnhem-Nijmegen. Zowel de partners in de Landelijke Actieagenda als de HAN constateren landelijk een gebrek aan opleidingen voor professionals binnen samenlevingsopbouw en voor het opleiden van zij-instromers.

“We doen dit omdat we zien dat er een grote behoefte is aan ambacht en vakmanschap van sociaal werkers op dat niveau van samenlevingsopbouw en opbouwwerk. We zien professionals wel hun werk doen, maar dat ze de onderbouwing en legitimering van hun vak missen.”
(Landelijke Leergang Samenlevingsopbouw)

OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN

Overeenkomsten

Beide leergangen maken gebruik van het eerdergenoemde visiedocument en het Movisie-dossier over wat werkt. De ontwikkelaars van beide leergangen hebben met elkaar meegedacht in de ontwikkeling omdat ze gezamenlijk de urgentie voelen om het vakgebied te versterken. Beide leergangen besteden aandacht aan de onderbouwing, legitimering en positionering van samenlevingsopbouw, kennis over gemeenschappen en collectieve aanpakken en bieden een handelingsrepertoire voor deelnemers. Zo wordt er bijvoorbeeld aandacht besteed aan het inzichtelijk maken van de impact van samenlevingsopbouw in het sociaal domein en het strategisch handelen van professionals op verschillende niveaus. Tabel 1 geeft een aantal kenmerken van de leergangen weer.

Naast sociaal werkers sluiten participanten aan met een achtergrond in ruimtelijke ordening, het veiligheidsdomein of publieke gezondheid, of zij nemen deel vanuit een vrijwillige functie in een bewonersinitiatief. Beide leergangen staan open voor zij-instromers, waarvan het belang door de praktijk wordt erkend:

"Zij-instromers zijn nodig: we kijken steeds meer naar iemands daadwerkelijke competenties en interesse in plaats van opleiding omdat het aanbod schaars is. Dit betekent ook dat we mensen van verschillende achtergronden aannemen." (HR-adviseur zorg- en welzijnsorganisatie).

Verschillen

Behalve overeenkomsten zijn er ook verschillen tussen beide leergangen. Ten eerste gebruikt de HAN de Sociale Kwaliteit Benadering als overkoepelend theoretisch kader voor de leergang en werkt hierin samen met het Lectoraat Versterken van Sociale Kwaliteit. Sociale Kwaliteit heeft betrekking op de mate waarin mensen de mogelijkheden hebben om te participeren in sociale relaties op een manier die hun welzijn, capaciteiten en individueel potentieel verbetert. Daarbij zijn vier condities van belang: sociaaleconomische zekerheid, sociale inclusie, sociale cohesie en sociale empowerment (Verharen et al., 2024). De Sociale Kwaliteit Benadering is belangrijk om de complexiteit van sociale kwesties te doorgronden en keuzes in samenlevingsopbouw te

Tabel 1: Kenmerken van beide leergangen.

	Landelijke Leergang Samenlevingsopbouw	Post-hbo Samenlevingsopbouw: samenwerken aan Sociale Kwaliteit	Post-hbo Samenlevingsopbouw: theorie van Sociale Kwaliteit
Hogeschool	NHL Stenden	HAN	HAN
Doelgroep	Uitvoerende professionals binnen samenlevingsbouw vanuit wonen, zorg en welzijn	Uitvoerende professionals binnen samenlevingsbouw vanuit wonen, zorg, cultuur en welzijn.	Beleidsmakers, adviseurs, projectleiders en managers vanuit wonen, zorg, cultuur en welzijn gericht op samenlevingsbouw.
Toelaatbaarheid	Hbo-denkniveau en toegang tot de beroepspraktijk	Hbo-diploma + relevante werkplek en werkervaring (minimaal 12 uur per week)	Werkzaam op hbo-niveau of academisch niveau en werkzaam in het sociaal domein (minimaal 12 uur per week)
Aantal lesdagen	Toelaatbaar na intake: Mbo-4 met relevant diploma of zij-instromer met relevante werkervaring in een hbo-functie (via intake)	Toelaatbaar na intake: Mbo-4 met relevant diploma of zij-instromer met relevante werkervaring in een hbo- functie (via intake)	9 (inclusief interventie)
Incompany variant	9 + 8 keer interventie	14 (inclusief interventie)	Ja
Locatie	Ja	Ja	Ja
	Utrecht & Amsterdam	Nijmegen	Nijmegen

Beide leergangen zijn geaccrediteerd bij Registerplein en SKJ en worden gegeven op NLQF6 niveau.

onderbouwen. Ten tweede heeft de HAN gekozen voor een onderscheid tussen een praktijk en theoretische variant zodat de leergang ook aansluit op tactisch niveau. Om samenlevingsopbouw vanuit de politiek en beleid een plek te geven, is het van belang dat ook beleidsmakers en managers kennis vergaren over samenlevingsopbouw. De landelijke leergang van NHL Stenden richt zich primair op uitvoerende professionals en gebruikt de Sociale Kwaliteit Benadering niet als kader. Met het starten van de Landelijke Leergang in Amsterdam - met daarbinnen ruimte voor beperkte eigen regionale invulling - neemt het aanbod verder toe. Op deze manier wordt er vanuit de Landelijke Actieagenda gebouwd aan een stevige leergemeenschap voor professionals, beleidsmakers en managers in samenlevingsopbouw.

DE WAARDE VOOR DE PRAKTIJK

Een inhoudelijk fundament

De leergangen bieden een inhoudelijk fundament voor samenlevingsopbouw door te definiëren wat de begrippen samenlevingsopbouw, gemeenschappen en gemeenschapskracht zijn en hoe collectieve aanpakken in elkaar steken. De aandacht voor begripsverheldering is nodig, aangezien alleen al de begrippen sociale basis en gemeenschap verschillende definities kennen. Een gemeenschappelijk vocabulaire is ook van belang bij multidisciplinaire samenwerking die onderdeel is van samenlevingsopbouw. Beide leergangen besteden inhoudelijke aandacht aan actuele maatschappelijke kwesties binnen samenlevingsopbouw, zoals vermaatschappelijking van de zorg, de energietransitie en polarisatie.

Professionele identiteit

Vanuit de missie en visie van de Landelijke Actieagenda en Sociale Kwaliteit Benadering besteden beide leergangen aandacht aan de professionele identiteit van samenlevingsopbouw en opbouwwerk om als professional je werk te kunnen positioneren en te legitimeren. Daarnaast is er ook aandacht voor morele vraagstukken die professionals tegenkomen in bovengenoemde kwesties.

“Mensen doen met veel enthousiasme en met veel betrokkenheid hun werk. En hebben tegelijkertijd ook die zoektocht naar: maar wat is nu eigenlijk het fundament? Wat is mijn kompas van handelen?” (Landelijke Leergang Samenlevingsopbouw)

HET IS TIJD OM TE HANDELEN: NIEUWE LEERGANGEN SAMENLEVINGOPBOUW

De onderliggende waarden van sociale kwaliteit benadering sluiten aan bij de waarden van professionals zelf:

"De waarden die erachter hangen komen erg overeen met mijn persoonlijke waarden. Want ja, dan zie je rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en menselijke waardigheid...dit is wat mij drijft." (Deelnemer Leergang HAN)

Handelingsrepertoire voor de praktijk

De deelnemers maken ook kennis met onderdelen van het handelingsrepertoire voor samenlevingsopbouw, zoals Asset Based Community Development, interdisciplinaire samenwerking en creatieve werkvormen. Er blijkt onder deelnemers een duidelijke behoefte aan handelingsrepertoire die antwoord geeft op de hoe-vraag:

"Ik ben dus ook niet per se zoek naar een universitaire opleiding (deelnemer is universitair opgeleid red.). Ik wil meer praktijkgericht, meer wat ik in mijn werk (binnen ruimtelijke domein red.) altijd heb gemist. Eindelijk een beetje een gelijkwaardig verhaal en verbinding met de inwoner." (Deelnemer Leergang HAN)

"Ook met de hele transitie die we maken vanuit zorg en welzijn, vanuit onze organisatie. Dat we veel meer naar de voorkant bewegen, dus minder belasting op de zorg. Dus wat kunnen we veel meer al in de wijk doen bij mensen thuis. Hoe kunnen we veel meer de samenleving opbouwen met mensen die naar elkaar om gaan kijken?" (HR-adviseur zorg- en welzijnsorganisatie).

Een theoretisch kader zoals Sociale Kwaliteit kan ook behulpzaam zijn bij het kritisch kijken naar het bestaande handelingsrepertoire binnen samenlevingsopbouw:

"Binnen de organisatie is alles vanuit ABCD opgezet. Ja, maar ik vind dat ook wel goed om daar even kritisch naar te kijken. Dat ABCD niet de heilige graal is." (Deelnemer Leergang HAN).

Impact van samenlevingsopbouw

Beide leergangen besteden aandacht aan het zichtbaar maken van de impact van samenlevingsopbouw. Om zowel organisaties als beleid te beïnvloeden is het van belang om

de meerwaarde van samenlevingsopbouw en specifieke initiatieven zichtbaar te maken in verhalen, cijfers en verklaringen. Ook binnen de eigen organisatie van de deelnemers is er nog werk te verrichten op dat vlak. Deelnemers zijn vaak ambassadeurs van samenlevingsopbouw binnen hun eigen organisatie en proberen hun kennis te verspreiden. Vanuit de theoretische leergang wordt aangegeven dat de opgedane kennis wordt gebruikt in beleidsvorming en organisatieontwikkeling:

“De buurtgerichte aanpak is nog best wel nieuw, dat is nog een pilot. Die loopt dit jaar af, maar dit jaar wordt ook het nieuwe beleidskader sociaal domein geschreven en dan is de inzet dat de pilot daarin een definitieve plek krijgt. Dus ik hoop dat ik daar wel inderdaad mijn invloed op kan hebben.” (Deelnemer Leergang HAN)

Bovenstaande citaten laten zien dat alleen het trainen van professionals niet voldoende is om samenlevingsopbouw te positioneren. Het is ook van belang dat er draagvlak is of gecreëerd wordt binnen organisaties en dat het geborgd wordt in beleid.

SAMENLEVINGSOPBOUW OVER DRIE JAAR

We hebben betrokkenen gevraagd naar hun professionele toekomst en de toekomst van de leergangen. Ten eerste ging het hierbij om borging. Een deelnemer aan de theoretische variant van leergang bij de HAN verwacht dat samenlevingsopbouw, mede dankzij diens rol als beleidsadviseur, over drie jaar verankerd zal zijn in het hernieuwde gemeentelijke beleidskader van het sociaal domein. Er mag zeker meer aandacht zijn voor het opnemen van samenlevingsopbouw in gemeentelijk beleid en in organisaties in welzijn, maar zeker ook in wonen en zorg. Het versterken van gemeenschappen vraagt een andere manier van sturen en verantwoorden en is meer dan alleen het werken aan sociale cohesie. De eerste ervaringen met Sociale Kwaliteit Benadering als kapstok voor het denken en handelen in samenlevingsopbouw in de leergang van de HAN zijn hierin veel belovend.

Tegelijkertijd wordt er op landelijk niveau gewerkt aan een bredere toegankelijkheid van de leergang: volgens de coördinator van de Landelijke Leergang en een beleidsmedewerker van de BPSW zal het binnen drie jaar mogelijk zijn om de leergang te volgen aan hogescholen verspreid door heel Nederland. Gezien de schaarste aan professionals binnen samenlevingsopbouw is het zeker belangrijk dat het scholingsaanbod verder toeneemt. De Landelijke Leergang van NHL Stenden en de BPSW is gebaseerd op samenwerking met alle hogescholen, met als doel om in elke regio een leergang te ontwikkelen.

HET IS TIJD OM TE HANDELEN: NIEUWE LEERGANGEN SAMENLEVINGOPBOUW

De coördinatoren van de HAN spreken ook de wens uit om naast de huidige varianten ook nieuwe varianten te ontwikkelen, specifiek gericht op vrijwilligers, professionals in de zorg (zoals wijkverpleegkundigen en paramedici), en een derde variant voor sociaal-artistiek en culturele professionals.

Tenslotte wordt er door beide leergangen gelobbyd om het vakgebied landelijk te erkennen als tekortsector. Dit zou niet alleen het belang van samenlevingsopbouw benadrukken, maar ook de financiering van leergangen vergemakkelijken en bijdragen aan een betere betaalbaarheid voor deelnemers.

Kortom, samenlevingsopbouw zit in de lift en dat is in het verleden wel anders geweest. De leergangen spelen een belangrijke rol in het bieden van de basiskennis en -vaardigheden die professionals nodig hebben voor het ontwikkelen van vakmanschap in samenlevingsopbouw. De leergangen zijn van meerwaarde voor de praktijk, zowel voor uitvoerende professionals, als beleidsmakers en managers. Om samenlevingsopbouw en opbouwwerk een duurzame plek te geven in het sociaal domein is echter meer nodig. De Landelijke Actieagenda speelt hierop in door – parallel aan de leergangen - te bouwen aan de kennisinfrastructuur en de body-of-knowledge van samenlevingsopbouw, om samenlevingsopbouw nog sterker te positioneren en te legitimeren.

REFERENTIES

- Engbersen, R., Verweij, S., Van der Kamp, J., Nourozi, S., Panhuijzen, B., & Van Pelt, M. (2021). *De terugkeer van de samenlevingsopbouw*. Movisie.
- Gradener, J., De Jong, J., Hofman, J., & Ikink, J. (2023). *Laten we het eens over samenlevingsopbouw hebben*. Het Is tijd: Visiedocument Samenlevingsopbouw. Gedownload van: <https://www.bpsw.nl/app/data/uploads/2023/10/Visiedocument-samenlevingsopbouw.pdf>
- Huygen, A., & Fortuin, K. (2022). *ABCD: Naar veerkrachtige gemeenschappen. Over gemeenschappen, impact en handelingsperspectieven voor gemeenten*. LSAbewoners.
- Kaulingfreks, F., & Matthijsen, K. (2024). *Gemene Delers: theoretische verkenning van Community Development*. Working Paper. Gedownload van: www.craftingresilience.nl/publications/gemene-delers
- Van Pelt, M., Rensen, P., & Spierts, M. (2024). *Wat werkt bij Samenlevingsopbouw*. Utrecht: Movisie.
- Verharen, L., Wolf, J., Algera, M., Holtrop, I., Moorman, N., Van Pelt, M., & Tuinstra, J. (2024). Waar staan we met Sociale Kwaliteit in het sociaal werk? Kansen voor wetenschappelijke onderbouwing en doorontwikkeling van het beroep. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 33(2), 4–23.